

Яковчук Сергій Віталійович –
здобувач кафедри криміналістики
та судової медицини Національної
академії внутрішніх справ

Проблеми створення і використання системи обліків для розкриття та розслідування серійних убивств

Сьогодні ні в кого не викликає сумнівів, що успіх будь-якої людської діяльності, у тому числі й такої специфічної, як розкриття злочинів, прямо залежить від рівня забезпечення необхідною інформацією. Саме кваліфікований аналіз і синтез інформації про об'єкти, що були причетними до події злочину, отриманої з різноманітних джерел, її інтерпретація, уміле використання, лежать в основі розкриття злочинів.

Ключові слова: серійні вбивства, криміналістичні обліки, розслідування, особа злочинця.

Стан дослідження. Питання важливості та ефективності використання криміналістичної реєстрації під час розслідування злочинів розглядалися у працях таких учених як В. П. Бахін, В. В. Бірюков, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, Г. Г. Зуйков, М. М. Єгоров, А. В. Іщенко, С. П. Іщенко, П. П. Іщенко, Н. І. Клименко, М. Я. Сегай, В. М. Чисников та багато інших.

Постановка проблеми. Необхідність накопичення й обрання інформації для неодноразового використання в майбутньому свого часу ініціювала появу величезної кількості інформаційних систем у різних сферах людської діяльності. Сьогодні своєрідним підґрунтям удосконалення основ інформаційного забезпечення розслідування стала інформатизація суспільства, зростання ролі інформації в управлінні та вирішенні найрізноманітніших завдань. Вказані технології надають обліковій діяльності іншого якісного витоку розвитку.

Виклад основних положень. Завдяки інтеграції різних за змістом і формою відображення даних з інформаційних масивів створюються інформаційні системи, що включають величезну кількість розподілених баз даних з можливістю доступу до інформації з будь-якої

віддаленої точки доступу через ядро інтегрованого банку даних. Але й це ще далеко не все. Сучасні автоматизовані інформаційні системи завдяки програмному забезпеченню самостійно в автоматичному режимі здійснюють аналіз інформації всіх баз даних, включених до інформаційного банку даних (ІБнД), дозволяють виявляти зв'язки між окремими об'єктами, між певними системами, в яких на облік узято однакові об'єкти, та ін. при цьому вони здатні самостійно за формами, що реалізовані в певних програмах, формулювати відповіді на запити й видавати користувачеві інформацію в зручній для сприйняття формі – у вигляді таблиць, схем з установленими зв'язками між елементами схеми, частки топографічної карти чи плану з позначеними на них об'єктами [1, с. 3].

Заходи організаційного плану та сам процес попереднього розслідування по справі здійснюється в рамках визначеного інформаційного потоку.

Про які ж відомості може йти мова при розслідуванні серійних убивств? Перш за все, необхідно зазначити, що за характером це повинна бути інформація, що має відношення до події злочину, тобто мова йде про “криміналістично значиму інформацію”, яку Р. С. Белкін трактує як “відомості, дані, що мають відношення до розкриття та розслідування злочину”. В даному визначенні найбільш значимими є наступні два моменти: по-перше, говорячи про форму криміналістично значимої інформації, автор зазначає (в якості різновиду такої) “відомості” та “дані”; по-друге, говорячи про практичну значимість, автор вказує на відношення даної інформації “до розкриття та розслідування злочину”.

Р. С. Белкін зазначив, що криміналістично значимою “може стати будь-яка інформація будь-якої природи”. Схожої позиції з цього питання дотримується В. І. Батищев: “Необхідно мати на увазі, що поняття “інформація по злочину”, як правило, більш широке та менш конкретне, ніж поняття “слід злочину” та “доказ”” [2, с. 84]. Іншими словами, під “криміналістично значимою інформацією” варто розуміти будь-які відомості, використання яких в процесі розслідування є важливішою умовою швидкого та повного розкриття злочину.

Для зручності оперування криміналістично значима інформація повинна мати визначену форму. В. І. Батищев, здається, маючи на увазі “форми інформації”, розглядає “інформацію про злочин” у двох стажах: як сигнал (до процесуального його оформлення) та як інформацію, що базується на визначених доказах [3, с. 28] що, взагалі, не перебуває у протиріччі з позицією Р. С. Белкіна, що наведена вище. Проблему “накопичувача інформації”, що виникає в зв'язку з цим, В. І. Батищев вирішує наступним чином: він пропонує розглядати в якості такого кримінальну справу. На основі цього положення автор вважає можливим умовно поділити кримінальні справи в залежності від характеру інформації на групи за наступними ознаками: 1) кримінальні справи із вичерпною первинною ін-

формацією, що перетворена в якісні докази; 2) із вичерпною первинною інформацією, що не перетворена у докази; 3) з достатньою інформацією, але з поганим її процесуальним оформленням; 4) кримінальні справи з недостатньою інформацією: а) що перетворена в якісні докази; б) що перетворена в неякісні докази; 5) кримінальні справи із недостатньою інформацією, не перетвореною у докази [3, с. 28].

Подібна систематизація кримінальних справ визначається трьома основними компонентами: наявністю первинної інформації (вичерпною або недостатньою), “перетворюючим” моментом та отриманими в результаті трансформації доказами (якісними або неякісними). В той же час, автор, на жаль, не дає яких-небудь конкретних орієнтирів для аргументації права на “існування” своєї концепції, тобто не пояснює, що розуміти під “вичерпною” та “недостатньою” інформацією, що стоїть за поняттям “якісних” і “неякісних” доказів та чому інформація повинна “перетворюватись” у докази. Ми не можемо погодитись з такою позицією, на основі тих положень, які несе у собі змістовне навантаження понять “криміналістично значима інформація” та “докази”, у зв’язку з чим вважаємо за необхідне звернутись до ч. 1 ст. 65 КПК України [4], згідно з якою доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

На основі вищевикладеного, приходимо до наступних висновків: 1. Поняття “криміналістично значима інформація” ширше за об’ємом поняття “доказів”, причому перше “поглинає” останнє. 2. Кримінальна справа може розглядатись як свого роду накопичувач “криміналістично значимої інформації”, але лише тієї її частини, що має форму “доказів”. 3. “Інформаційний” аспект забезпечення розслідування складається з отримання “криміналістично значимої інформації” та використання її для швидкого та повного розкриття злочину, що виражається у прийнятті всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, та їх покаранню.

Зі всієї маси вивчених думок найбільш обґрунтованими та такими, що відповідають проблемам практики, на наш погляд, є теоретичні основи отримання інформації про злочинця із матеріальних джерел на досудовому слідстві, що наведені у свій час К. В. Скибицьким. Зупинимось на основних положеннях даної теорії. На основі криміналістичного аналізу сутності поняття “підозрюваного” та “підозри” автор пропонує розділити відомості про злочинця на дві групи: 1) відомості, що використовуються для встановлення особи, яка вчинила злочини, та його розшуку; 2) відомості, що використовуються для його викриття [5, с. 12].

Відомості про злочинця, за К. В. Скибицьким, класифікуються наступним чином: 1) біологічні ознаки, психічні ознаки, соціальні ознаки; це відомості про “супутні” об’єкти; 2) відомості про предмети злочинного посягання та речі, що забрав або залишив злочинець, відомості про засоби вчинення злочину (зброю), відомості про взуття, одяг та транспортні засоби.

На наш погляд, таку класифікацію варто доповнити пунктом 3) відомості про поведінку, в якому могли б розглядатись: відомості про поведінку злочинця в період, що передував початку реалізації злочинного задуму; відомості про поведінку злочинця в період реалізації злочинного задуму; відомості про поведінку злочинця в період після закінчення реалізації злочинного задуму.

Говорячи про методи отримання інформації про злочинця з матеріальних джерел, К. В. Скибицький називає техніко-криміналістичні, логічні, психологічні, тактико-криміналістичні, окремо-методичні [5, с. 13]. Тим самим автор фактично ставить знак рівності між цими методами та методами криміналістичного пізнання злочинно-подійної реальності (під “пізнанням злочинно-подійної реальності” ми розуміємо весь комплекс криміналістичних досліджень значимих сторін кримінального явища).

Якщо розуміти під “методом пізнання дійсності, що оточує” визначений спосіб або прийом отримання інформації про таку дійсність, то, скоріш за все, з позицією В. К. Скибицького варто погодитись. Серед почуттєво-раціональних методів отримання інформації про злочинця під час розслідування серійних убивств основне місце займає метод “моделювання” та його окремих випадок “реконструкція”. Найбільш показовий приклад використання даного методу дає процес створення психологічного портрету злочинця (ППЗ). При створенні ППЗ застосовується різновид методу “моделювання” метод “реконструкції”, оскільки саме так низкою авторів розуміється процедура “відтворення об’єктів за їх фрагментами, а також описом, фотознімками та іншими документальними даними з метою встановлення істини по справі” [6, с. 4], причому мова в даному випадку йде про “мисленеву реконструкцію”, так як тут має місце інтелектуальний процес “відтворення” психологічного обліку злочинця шляхом вивчення обліку осіб, які вчинили злочин, аналогічний тому, що розслідується. При цьому для надання реконструкції об’єктивного характеру “слідчий зобов’язаний зіставити результати реконструкції з фактичними даними, які стали основою для її проведення, а потім зі всіма доказами по справі, щоб збудувати вірні висновки” [6, с. 6].

Враховуючи той факт, що ППЗ є ні що інше, як комплекс окремих ознак об’єкта, частина яких має пошукове значення, то можна зробити висновок, що ППЗ можна розглядати в якості методу отримання криміналістично значимої інформації про особу злочинця. З приводу

останнього, психоаналітик Дж. Дуглас та його помічник-журналіст М. Олшейкер відзначають: “Традиційно вбивства та інші тяжкі злочини достатньо зрозумілі правоохоронним органам. Вони виникали через надмірний прояв таких почуттів, які можуть відчувати кожен з нас: гнів, жадібність, ревності, прагнення наживи та помсти. Однак в останні роки проявився новий тип злочинів – серійний. Поведінка відображає особистість. Іншими словами, чим більше поведінкових нюансів, тим детальніше психологічний портрет убивці та аналіз злочину, який ми надаємо місцевій поліції. А чим детальніше портрет, тим менше підозрюваних, а значить – більше часу на пошуки справжнього злочинця” [7, с. 25].

Основна маса сучасних вітчизняних дослідників даної проблеми притримуються такої ж думки.

Результати анкетування працівників відповідних підрозділів МВС України, а також інтерв'ювання спеціалістів у галузі судової психології та психіатрії свідчать про неоднозначне відношення до даного методу.

“Психологічний портрет” як термін має багато трактувань. Так, наприклад, професор Д. Кантер (Університет Лестера, Великобританія) говорить про “психологічний профіль злочинця”, Х. Шехтер та Д. Еверіт пишуть про “психологічну реконструкцію невпізнаних суб'єктів” [8, с. 235], Д. Норіс досліджує “профіль серійного вбивці” [9, с. 266.], Дж. Дуглас та М. Олшейкер використовують термін “профіль справжнього вбивці” [10, с. 292], В. А. Образцов визначає об'єкт, що розглядається як “психолого-криміналістичний портрет або криміналістичну характеристику злочинця” [11, с. 252], В. Ісаєнко оперує терміном “розшуковий профіль” [12, с. 6].

Відносно суті даного терміну, на наш погляд, доцільно погодитись з В. А. Образцовим, який вважає, що, будучи одним із різновидів криміналістичних мислиневих моделей, “профіль” (“портрет”) особи, яка розшукується, являє собою систему відомостей про психологічні та інші ознаки даної особи, суттєвих з точки зору його виявлення.

Наукові положення даного методу найбільш чітко та послідовно, на наш погляд, викладені Д. Кантером. Він пише, що не дивлячись на те, що у типових злочинах, що вчинені різними злочинцями, є щось загальне, в них є і щось специфічне, характерне лише для кожного конкретного індивідуума. Це знаходить своє відображення як у видах злочинів, що вчиняються, так і в специфіці дій, що використовуються при цьому.

Говорячи про процедуру формування “портрета злочинця”, Д. Кантер розцінює її як спробу “виведення складних регресивних рівнів, які містять низку перемінних критеріїв, а також визначену кількість прогностичних змінених величин”, причому на “одній стороні цього рівня знаходяться необхідні для дослідника застосовані величи-

ни, що вилучені з інформації про злочин, на іншій – характерні особливості злочинця, що мають пошукове значення” [13, с. 85].

Вивчаючи дану проблему, ВНІІ МВС РФ розробив автоматизовану інформаційно-пошукову систему “Монстр”. Вона призначена для створення психологічного портрету злочинця по справах про серійні вбивства та зґвалтування. Сформовано інформаційну систему ознак, що достатньо повно описують події та основні елементи його криміналістичної характеристики. Однак, на думку російських науковців, необхідно відмітити, що АІПС “Монстр” дає інформацію низької розшукової якості, у переважній більшості справ її використання не сприяє розкриттю злочину [14, с. 74].

В той же час, машинний спосіб обробки інформації може виявитись добрим підґрунтям для виявлення ознак серійності. На думку А.Є. Михальчука та М. В. Єгурнова [15, с. 32.], з цією метою необхідно вивчати досвід баз даних, що вже накопичився, наприклад ФБР США, де існує добре налагоджена система реєстрації тяжких злочинів, що дозволяє створювати бази даних, які оброблюються з використанням кластичного аналізу.

Психологічні портрети серійних убивць, що створюються спеціалістами, стають більш точними, а відповідно, більш дієвими. Вони можуть бути використані одночасно з роботою за версіями на альтернативній основі під час досудового слідства по справі.

Цікавим і корисним, на наш погляд, є досвід російських учених та практиків, які під час розкриття серійних злочинів використовують один із видів ППЗ так званий “географічний профіль”. Метод “географічного профілю” розроблений М. Ньютоном, удосконалений Д. К. Россмо [16, с. 6]. Безпосередньо один із його творців Д. К. Россмо визначає “географічний профіль” як аналіз поведінкових паттернів, що використовує різноманітні техніки, такі як: дослідження відстані до місця вчинення злочину, демографічні характеристики, центрографічний аналіз, злочинна “географічна мішень”, аналіз точки відліку (старту), аналіз ступеню розповсюдження, аналіз місця постійного та тимчасового мешкання, загальний аналіз. У результаті на основі даного аналізу створюються три карти, що ідентифікують можливе місце перебування злочинця, місце знаходження його будинку або роботи, місце вчинення злочину та маршрут його пересування.

При розслідуванні злочинів ця пошукова діяльність буде проходити в межах оперативно-розшукових заходів. Установлення джерел криміналістично значимої інформації про злочинця, її отримання та використання відбуваються під час проведення узгоджених між собою слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Ураховуючи вищесказане, можливо також зробити висновки про те, що інформаційний фактор впливає на формування визначеного типу слідчої ситуації. Для цього необхідно створювати системи джерел криміналістично значимої інформації за окремими сторонами кримінальної події, центральною з яких повинна бути система джерел криміналістично значимої інформації про особу злочинця (ДКЗІЗ). На основі інформації, що накопичена, можливий її синтез у вигляді створення психологічного портрету злочинця (ППЗ), який може бути використаний для висування деякого числа версій, а також з метою оптимізації пошукових заходів.

Список використаних джерел

1. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / Валерій Васильович Бірюков ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 664 с. – Бібліогр. : С. 627–660.
2. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Рафаил Самуилович Белкин. – [2-е изд. доп.]. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 334 с.
3. Батищев В. И. Раскрытие и расследование преступлений, совершенных одними и теми же лицами / В. И. Батищев. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. – 144 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. – [3-є вид., перероб. та доп.]. – К. : “Юрисконсульт”, КНТ., 2006. – 890 с.
5. Скибицкий К. В. Теоретические основы получения информации о преступнике из материальных источников на предварительном следствии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 “Уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности” / К. В. Скибицкий. – Харьков, 1974. – 22 с.
6. Лузгин И. М. Реконструкция в расследовании преступлений : учеб. пособ. / И. М. Лузгин. – Волгоград : Изд-во ВСШ МВД СССР, 1981. – 59 с.
7. Дуглас Дж. Охотники за умами. ФБР против серийных убийц / Дуглас Дж., Олшейкер М. ; [пер. с англ. А. Соколова]. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 416 с.
8. Шехтер Х. Энциклопедия серийных убийц / Шехтер Х., Эверит Д. ; [пер. с англ. О. Блейз]. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 173 с.
9. Норрис Д. Серийные убийцы / Джоэл Норрис ; [пер. с англ. О. Кутуминой]. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 320 с.
10. Дуглас Дж. Погружение во мрак / Дуглас Дж., Олшейкер М. ; [пер. с англ. У. Сапцина]. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 448 с.
11. Образцов В. А. Криминалистическая психология / В. А. Образцов, С. Н. Богомолова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. – 447 с.
12. Исаенко В. М. Организация расследования серийных убийств / В. М. Исаенко // Законность. – 1999. – № 2. – С. 2–6.
13. Кантер Д. Психологический профиль преступника / Д. Кантер // Проблемы использования нетрадиционных психофизиологических методов в

раскрытия преступлений : сб. науч. тр. – М. : Изд-во ВНИИ МВД России, 1995. – С. 83–98.

14. Усанов И. В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Игорь Владимирович Усанов. – М., 2003. – 216 с.

15. Михальчук А. Е. Использование информационно-поисковых систем при организации расследования и прокурорского надзора по делам об убийствах / Михальчук А. Е., Егурнов Н. В. // Использование современных технико-криминалистических средств и специальных познаний в борьбе с преступностью. – Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 1998 – С. 32–33.

16. Составление психологического портрета преступника : [учеб.-метод. пособ.] / Лаговский А. Ю., Скрынников А. И., Тележникова В. Н., Бегунова Л. А. – М. : ВНИИ МВД России, 2000. – 107 с.

Сегодня ни у кого не вызывает сомнений то, что успех любой человеческой деятельности, в том числе и такой специфичной как расследование преступлений, прямо зависит от уровня обеспечения необходимой информацией. Именно квалифицированный анализ и синтез информации об объектах, которые имели отношение к преступлению, полученной с различных источников, ее интерпретация, умелое использование, лежат в основе раскрытия преступлений.

Today for anybody does not cause doubts that success of any human activity, including such specific as investigation of crimes, straight depends on the level of providing necessary information. Exactly skilled analysis and synthesis of information about objects that related to the crime, got from different sources, its interpretation, able use, are the basis of opening of crimes.

Стаття надійшла до редакції журналу 14 червня 2012 року.